

Проблема духовності-бездуховності – це не тільки проблема добра – зла, це також проблема духовного, психічного і фізичного здоров'я, тобто гармонійності співіснування духу, душі й тіла людини. Ця проблема взаємопов'язана з гармонійністю зовнішнього і внутрішнього світів людини, її взаємин з навколишнім світом у взаємозв'язках: Людина — Суспільство – Земля – Всесвіт [3, с. 12 – 17].

Проблему духовності необхідно розв'язувати і на рівні суспільства, і на рівні особи. Суспільство повинно почати жити за Божими Заповідями і створити всі необхідні умови для пробудження і розвитку духовності кожної особистості, актуалізації її духовного потенціалу, що буде сприяти подоланню агресії, зла, насилля та жорстокості у сучасному суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бердяев Н. Философия свободного духа / Н. Бердяев. – М. : Республика, 1994. – 480 с.
2. Тюріна Т. Феномен духовності особистості : [монографія] / Т. Тюріна. – Львів : СПОЛОМ, 2009. – 232 с.
3. Тюріна Т. Духовне становлення особистості з погляду синергетики : [монографія] / Т. Тюріна. – Львів : СПОЛОМ, 2012. – 216 с.
4. Фромм Э. Душа человека / Э. Фромм. – М. : Республика, 1992. – 430 с.

Віра Чернобровкіна,

д. психол. н., професор,

Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка

ДОСВІД ПЕРЕНЕСЕНОГО ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЛЯ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ПОРУШЕНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ МЕЖІ ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена аналізу проблеми психологічного насилля над дитиною в сім'ї. Розглянуто поняття психологічного насилля в контексті питання про батьківські впливи у процесі виховання дитини. Наведено теоретичні та емпіричні матеріали щодо впливу досвіду перенесеного в дитинстві психологічного насилля на формування порушеної психологічної межі особистості в дорослому віці.

Vira Chernobrovkina

EXPERIENCE OF SUFFERING FROM PSYCHOLOGICAL VIOLENCE AS A FACTOR OF DEVELOPMENT OF DISTORTED PSYCHOLOGICAL PERSONALITY BORDERS

This article analyzes the psychological problems of domestic violence against children. The notion of psychological abuse in the context of parents' influence during the education of a child is considered. The entry provides theoretic and empirical evidence on the impact of the experience of suffering from psychological violence in a childhood on the development of distorted psychological personality borders in adulthood.

Однією зі складних проблем сучасної психологічної практики є психотерапевтична допомога людям, які мають досвід перенесеного насилля. При цьому найбільш вивченими є сексуальне і, дещо менше, фізичне насилля, оскільки вони мають виразні патологічні наслідки, а також характеризуються очевидним втручанням у фізичну цілісність людини. Крім того, найбільш вагомо у психотерапевтичній літературі репрезентовано підходи до психотерапевтичної підтримки й реабілітації жертв саме сексуального насилля, хоча й досі дискусійною й далекою від розв'язання, є проблема діагностики наявності сексуальної травматизації в анамнезі.

Ще більш складними за індикацією та діагностикою є такі форми насилля, які «вписані» в реалії повсякденного життя, зокрема, психологічне та емоційне насилля [1; 4]. Тут проблема пов'язана з тим, що інциденти, з яких воно складається, найчастіше співвідносять з емоційними моментами буденних стосунків між людьми – сімейних (подружніх, дитячо-батьківських), ділових, педагогічних тощо. Найбільш патогенним є насилля над дітьми в сім'ї, оскільки його агентами є близькі дорослі, тобто рідні люди, а об'єктом – дитина, пов'язана з ними особливими стосунками – стосунками прив'язаності.

Психологічне, або більш вузько, емоційне насилля, має місце там, де на дитину чиниться психологічний тиск, здійснюється примус проти її волі, наслідком чого стають емоційні стани, пов'язані з напругою, страхом та тривогою, розгубленістю, невпевненістю, що згодом призводить до руйнування почуття цілісності й позитивності її Я [3]. Як зазначають А. Єгоров та О. Фрейдман, насилля – це завжди «узурпація свободної волі, посягання на свободу людини» [3, с. 4], яке «неправомірно понижує її моральний (духовний), соціальний і життєвий статус, спричиняє фізичні та душевні страждання» [3, с. 6].

Психологічне насилля сьогодні трактують досить широко. До його феноменів відносять не тільки прямі психологічні (тобто вербальні) втручання агресивно-насильницького характеру (приниження, відверті

негативні висловлювання про дитину, погрози, галас), але й неадекватні батьківські настановлення, що обмежують дитину в її спонтанності та позитивному самовідчутті, або створюють емоційну депривацію (позбавлення дитини повноцінних емоційних контактів, ігнорування, мовчання з метою викликати «належні» дії), симбіоз, – тобто все те, що руйнує стосунки прив'язаності або насильницьким чином їх фіксує [4].

У контексті традиційної імперативної педагогіки ці феномени розглядаються як звичайні засоби виховного впливу, але нині накопичений багатий досвід психотерапевтичної практики, з позицій якої їх репресивна, насильницька природа не викликає сумнівів [6]. Зокрема, у практиці транзакційного аналізу встановлено низку батьківських «директив», або заборон, які передаються дитині у ранні періоди з метою обмеження її вільного самопрояву і розвитку у тих життєвих контекстах, адаптацію до яких батьки свідомо або несвідомо вмотивовані жорстко контролювати (Р. Гулдінг, М. Гулдінг [2]). Як пише Р. Ерскін, такі заборони передаються, коли дитина «знаходиться під тиском і розуміє, що її альтернативні вибори обмежені» [7]. Засвоєння заборон як обмежуючих регуляторів поведінки відбувається через механізм *ранніх рішень*, які становлять «досимволічні й субсимволічні спроби дитини впоратися з неадекватними батьківськими посланнями, повторюваним ігноруванням, травмами, сімейними драмами в дитинстві та в довербальному ранньому віці» [7].

Р. Гулдінг та М. Гулдінг описують ситуації виникнення таких рішень як ситуації обмежень, коли дитина вимушена відмовитися від чогось, щоб зберегти те, без чого вона не «виживе» [2]. Наприклад, дитина може відмовитися від здатності відчувати свої актуальні почуття або потреби (біль, страх, прагнення до близькості, до визнання власної значущості тощо), щоб зберегти можливість отримувати певну прихильність або схвалення батьків за належну, очікувану поведінку.

Р. Гулдінг і М. Гулдінг запропонували класифікацію варіантів ранніх рішень. Попри те, що автори називають їх «заборами» (чи «директивами»), це не просто обмежувальні батьківські послання, що «імплантуються» в дитину подібно до «електроду» (як уважав, наприклад, Е. Берн), а її власні рішення, які приймаються на основі цих послань. Е. Берн і К. Штайнер підкреслювали насильницьку силу батьківських послань, що фатально формують дитяче життя, а Р. Гулдінг і М. Гулдінг акцентували здатність дитини на основі свого сприймання й розуміння того, що відбувається, формувати власні рішення.

Приклади сценарних рішень у Гулдінгів – це випадки спогадів, що містять явно запам'ятовану чи неявну сцену з дитинства, відповідний батьківський вплив (дію, звернення та ін.) та дитяче рішення, яке виконує цю заборону. Ось перелік цих рішень: «Не існуй», «Не будь значущим», «Не відчувай», «Не думай», «Не будь собою», «Не роби», «Не досягай», «Не належ», «Не будь здоровим», «Не будь близьким», «Не будь дитиною», «Не будь дорослим (не рости)». Ці назви відбивають ключовий смисловий зміст ранніх рішень, а не їхні фактичні формулювання, зафіксовані в досвіді. Найчастіше ясно вербалізованих формулювань ранні рішення не мають; текст, що виражає їхній зміст, завжди унікальний для кожної людини, він часто оформлюється у ході психотерапевтичного діалогу, спрямованого на надання ясності елементам раннього досвіду.

Оскільки дитина прагне отримувати визнання й турботу батьків, вона повинна навчитися орієнтуватися у смислових акцентах їх ставлення до себе, засвоїти, що у її поведінці не схвалюється й відкидається. Тому рішення, прийняті нею, спрямовані на зниження гнучкості в стосунках з людьми й у вирішенні проблем [7]. Отже, ранні рішення обмежують внутрішню свободу людини. «У пізніші періоди життя, – пише Р. Ерскін, – вони проявляються як стислі сценарні переконання про себе, інших і життя, які разом з почуттями, витісненими в ті моменти, коли дитина знаходилася під тиском, проявляються у внутрішній та зовнішній поведінці й разом з вибірково збереженими спогадами, формують закриту систему переживання життя» [7].

Таким чином, стосунки дитини й дорослого на тлі психологічно-насильницьких впливів утворюють інвалідизуючо-руйнівне середовище, у якому розвиваються всі психічні функції, регуляторні механізми, а також когнітивні, мовні й невербальні способи переробки складних для дитини обставин і «нестерпних» афективних станів [6]. Сформовані у ранньому досвіді системи базисних переконань дитини про себе, інших людей і світ, складають основу несвідомої готовності до певних способів взаємодії з оточенням та визначають негативну емоційну тональність сприйняття того, що відбувається [Там само].

У літературі обговорюються психологічні наслідки насилля, перенесеного в дитинстві. Найвагомішими з них вважають феномени залежності і порушення фізичних (у разі фізичного чи сексуального насилля) або психологічних (за умов психологічного та емоційного насилля) меж особистості [1; 4; 6]. Внаслідок насилля формується відкритість (незахищеність) психологічної межі Я, а також її неструктурованість й проникність, що призводить до стереотипної повторюваності стосунків з іншими людьми в межах рольової системи «жертва–агресор» [4].

В емпіричних матеріалах своїх досліджень ми неодноразово знаходили підтвердження впливу перенесеного в дитинстві психологічного насилля на формування порушеної психологічної межі особистості в дорослому віці. Так, у дослідженні, спрямованому на вивчення біографічних та особистісних корелятив

феноменів внутрішньої свободи / несвободи (залежності) у дорослих респондентів (вік – від 22 до 60 років, $n=100$) ми отримали дані на користь значущого зворотного зв'язку між показниками дитячих спогадів про негативні стосунки у батьківській родині й негативну виховну поведінку батьків (за Мангеймським біографічним опитувальником, BIV) та оцінками суверенності психологічного простору особистості (за опитувальником С. Нартової-Бочавер [5]). Ми встановили, що чим більш негативним уявляється дорослим респондентам їх дитячий досвід стосунків у батьківській родині, тим нижче загальний показник їх особистісної суверенності ($r = -0,49$ при $p \leq 0,01$), а також тим менше вони відчують суверенність на рівні фізичного тіла ($r = -0,32$ при $p \leq 0,01$), тим частіше порушені в них територіальні межі ($r = -0,37$ при $p \leq 0,01$) і права на власні речі ($r = -0,41$ при $p \leq 0,01$) та на стосунки з іншими людьми за власним вибором ($r = -0,34$ при $p \leq 0,01$), тим менше вони привласнюють собі право на свободу смаків і світогляду, а навпаки – схильні до насильницького прийняття не близьких цінностей ($r = -0,53$ при $p \leq 0,01$).

У іншому дослідженні, проведеному під нашим керівництвом А. Рогозою, встановлено зв'язок між частотними показниками спогадів респондентів пізнього юнацького віку (21–24 роки) про ті чи інші інциденти психологічного насилля в дитинстві та властивостями їх психологічної межі (за опитувальником «Методика діагностики психологічної межі» Т. Леві). Виявлено, що чим частіше респонденти констатують факти наявності в їх дитинстві моментів прямого (вербальна агресія, погрози, знецінювання тощо) та непрямого (мовчання, ігнорування, уникнення контактів з метою покарання) насилля, тим менше їм властивий спокійно-нейтральний стан психологічної межі ($r = -0,41$ та $r = -0,21$ відповідно при $p \leq 0,05$). Інциденти прямого психологічного насилля, наявні у спогадах респондентів, перешкоджають розвитку таких станів психологічної межі, за яких вона здатна не впускати небажані впливи ($r = -0,18$ при $p \leq 0,05$), активно вбирати (впускати) корисні впливи ($r = -0,17$ при $p \leq 0,05$), а також стримувати небажані власні дії суб'єкта ($r = -0,18$ при $p \leq 0,05$). Ці дані свідчать про порушення у людей з досвідом перенесеного психологічного насилля здорового «обміну» із зовнішнім світом.

Особливо важливим є факт про те, що наявність у дитячому досвіді дорослих респондентів епізодів психологічного насилля спричиняє порушення психологічної межі особистості, внаслідок чого вона виявляється мало здатною проявляти таку властивість, як «закритість», неготовність приймати, «пропускати» всередину несприятливі зовнішні впливи. Це призводить до того, що межа стає проникною, тобто готовою пропустити вторгнення, а не відхилити і захиститися від нього. Цим пояснюється відомий факт схильності жертв насилля до «отримання» нових насильницьких впливів та їх потенційної відкритості до контактів в системі «жертва–агресор», яка супроводжується підвищеною чутливістю, уразливістю, емоційною досяжністю.

У контексті питання психологічної допомоги людям, які мають досвід насилля в минулому, стоїть як проблема психотерапевтичної підтримки процесу відновлення їх особистісних меж і цілісності Я, так і проблема попередження і запобігання проявам насилля в них в ролі агресора, оскільки патерни насильницької поведінки, засвоєні людиною в дитинстві з позиції жертви, надалі відтворюються в її батьківському досвіді виховання власних дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Варга А. Насильники поневоле [Электронный ресурс] / А. Варга // Индекс / Досьє на цензуру. – 2002. – № 17. – Режим доступа : <http://www.index.org.ru/journal/17/varga.html>.
2. Гулдинг М. Психотерапия нового решения / М. Гулдинг, Р. Гулдинг. – М. : Независимая фирма «Класс», 1997. – 288 с.
3. Егоров А. Психологическое насилие и развитие личности / А. Егоров, О. Фрейдман. – СПб., 2003. – 40 с.
4. Ильина С. Влияние пережитого в детстве насилия на возникновение личностных расстройств / С. Ильина // Вопросы психологии. – 1998. – № 6.
5. Нартова-Бочавер С. Человек суверенный : психологическое исследование субъекта в его бытии / С. Нартова-Бочавер. – СПб. : Питер, 2008. – 400 с.
6. Соколова Е. Изучение личностных особенностей и самосознания при пограничных личностных расстройствах // Е. Соколова, В. Николаева // Особенности личности при пограничных расстройствах личности и соматических заболеваниях. – М. : Аргус, 1995. – С. 97–206.
7. Erskine R. Life Scripts and Attachment Patterns : Theoretical Integration and Therapeutic Involvement / R. Erskine // Transactional Analysis Journal. – Vol. 39. – № 3. – July. – 2009.